

Студинский В.

ФИНАНСЫ КИЕВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.

Автором освещены вопросы формирования и функционирования финансовой системы города Киева в первой половине XIX в. В частности, рассмотрены доходная и расходная части городского бюджета, исследована торговая и банковская деятельность, осуществлен анализ цен на продовольственные товары.

Ключевые слова: финансы, бюджет, Комиссия по управлению доходами и расходами, ярмарки, цены.

Studinsky V.

FINANCE IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

The autor hishlishts the issues of formation and functioning of the financial system of the city of Kyiv in the first half of the XIX century. In particular, he examines the revenue and expenditure of the city budget, investigates trade and banking activities, analyzes food prices.

Key words: finance, budget, Commission on revenue and expenditure management, fairs, prices.

УДК 821.161.2.01:947.7 "15/17"

Щербак Віталій,

професор кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор

ШЕВЧЕНКОВА ВІЗІЯ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено образ козацької України у поетичній спадщині Тараса Шевченка. Проаналізовано історичні джерела, які він використовував, та реалії сучасної поету епохи. Увага акцентується на творах, що відображали найбільш яскраві події та явища козацької доби.

Ключові слова: народна творчість, Тарас Шевченко, Україна, Гетьманщина, козаки, запорожці.

У творчості геніального вітчизняного поета Тараса Шевченка пізнання історичного минулого України було засобом розкриття сучасного і спробою поглянути у майбутнє свого народу. Тому однією з провідних у його поетичній спадщині простежується козацька тематика. Тарас Шевченко народився і виріс у краї, що був батьківщиною величних постатей вітчизняної історії: Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи. Мешканці Правобережжя навіть після ліквідації козацького устрою на початку XVIII ст. активно продовжували боротися проти іноземного панування. Яскравим прикладом цих змагань стала незабутня Коліївщина 1768 р. Легенди і перекази про учасників гайдамацького руху та їх звитяги живили дух українців наступних поколінь. Цілком закономірно, що ці сюжети знайшли місце в поезії Великого Кобзаря.

До питання вітчизняного минулого у творчості Тараса Шевченка зверталися багато дослідників. Розглядаючи специфіку мистецького творення, Володимир Антонович відзначав високий художній рівень зображувальної епохи, характер якої завжди був вірно підмічений поетом. При цьому історик слушно зауважував, що «художник нередко предугадывает то, что будет установлено исторической критикой много лет спустя»¹. У радянській історіографії, в контексті пануючої ідеології, Тарас Шевченко обов'язково іменувався «революціонером-демократом», для якого головною метою була «боротьба трудящих мас за своє соціальне і національне визволення»². Під «трудящими масами» вбачалося виключно українське селянство. Лише у праці М. Петровського, присвяченій висвітленню Шевченком «повстання українського народу» 1630 р. відзначалася і роль у цьому виступі козацтва, очолюваного

¹ Антонович В.Б. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченка / В.Б. Антонович // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1888.- Кн. 2 - Отдел I. - С. 147.

² Коваленко Л.Л. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко / Л.А. Коваленко // Вопросы истории.-1951 - № 7. — С. 26-44; Марченко М.І. Историчне минуле українського народу в творчості Т.Г. Шевченка / М.І. Марченко. — К. : Радянська шк, 1957. — 196 с; Историчні погляди Т.Г. Шевченка. К. : Наукова думка, 1964.- 244 с; Марголис Ю.Д. Исторические взгляды Т.Г. Шевченко / Ю.Д. Марголис. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1964. 294 с.

запорозьким ватажком Тарасом Федоровичем¹. Слушно зауважуючи про витoki суспільно-політичних поглядів поета, радянські дослідники вказували на великий вплив на нього російських «революціонерів-демократів»: В. Белінського, О. Герцена, М. Огарьова, а також М. Чернишевського та М. Добролюбова. Хоча із творчістю останніх двох Шевченко ознайомився вже наприкінці свого життя після повернення із заслання. Літературний аналіз багатогранного Шевченкового мислення на методологічних засадах структурної антропології здійснив американський вчений Григорій Грабовий. Він, зокрема, зазначав функціональну дієвість поетового історизму для визволення народу і здатності «стати істинним творцем його духовного відродження»².

Зрозуміти характер оцінки минулих часів Тарасом Шевченком можна лише звернувшись до основних джерел, які ним використовувалися у творчому процесі, та означенням основних рис становища українського суспільства ХІХ ст. У молоді роки, включаючи ранній петербурзький період, безумовно, головним джерелом для поета була усна народна творчість – перекази, легенди, міфи, пісні та історичні думи. Через кілька десятиліть після падіння Гетьманщини вони рельєфно відбивали реалії козацької епохи, характер та діяльність її провідників, найважливіші явища суспільного життя. Провідним мотивом українського епосу була свідомість спільної віри та історичної долі народу, які будили почуття солідарності, підносили дух волі і патріотизму.

Навчання в Петербурзькій Академії мистецтв сприяло формуванню суспільно-політичного світогляду Тараса Шевченка, зумовило його знайомство з популярними на той час історичними творами Д. Бантиша-Камєнського «Історія Малої Росії» та М. Маркевича «Історія Малоросії», в яких викладається історія України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. Для поета був доступним і визначний публіцистичний твір «Історія русів», поширений у списках задовго до видання³. Не менш важливим було досягнення

¹ *Петровський М.Н.* Повстання українського народу проти питу шляхетська Польщі в 1630 р. в творчості Тараса Шевченка / М.Н. Петровський // Пам'яті Т. Г. Шевченка. До 125-річчя зли народження. К., 1939. С 107-120.

- *Грабовий Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка/ Г. Грабовим. — К.: Критика, 1998. — С 61.

³ *Плохий Сергій.* Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / С Плохий.- К.: Laurus, 2013. - С. 68.

здобутків вітчизняної та іноземної художньої літератури: «Енеїди» І. Котляревського, «Тараса Бульби» М. Гоголя, «Наливайка» К. Рилєєва, «Мазепи» Д. Байрона, «Полтави» О. Пушкіна. Оцінки визначних постатей української історії в цих та інших працях справили визначальний вплив на творчість Тараса Шевченка. Разом з тим не слід забувати, що поет жив в епоху посилення соціального і національного гноблення в Російській імперії, що наштовхувало його на з'ясування причин цього явища.

Козацька доба значною мірою асоціювалася у поета із Запорозькою Січчю як осередком лицарської вольниці й центром визвольного руху. Саме там гартувалися борці за волю України в період панування Речі Посполитої та її захисники від турецько-татарської агресії. Запорожці стали для нього уособленням героїзму й самопожертви, найвишого піднесення народного духу. Про Запорозьку Січ Тарас Шевченко писав у багатьох творах: «До Основ'яненка», «Іржавець», «Чернець», «Ой крикнули сірії гуси», «Хустина», — і скрізь звучить сум за минулою славою, яку важко повернути. Так, у вірші «Іван Підкова» поет зазначає:

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі.

Цей твір присвячений морським походам запорозьких козаків на володіння Османської імперії. Вони ослабляли воєнні й матеріальні ресурси султанської Туреччини та її васала — Кримського ханату. У вірші «Іван Підкова» подається картина виступу козаків у похід під час морської бурі. На цьому тлі стихійних сил природи ще яскравіше і виразніше виступають сміливість, рішучість і велич запорожців. Тарас Шевченко рельєфно змалював образ запорозького ватажка, який, будучи підконтрольним громаді, в екстремальних умовах діяв радикально, відчуваючи її підтримку. Виборний отаман Іван Підкова закликає побратимів у похід до Царгороду «до султана в гості». Козаки прагнули зруйнувати турецькі фортеці на чорноморському узбережжі, звідки йшла загроза не лише

запорозькому краю, але й усій Україні та її сусідам. Високою їхньою місією було й визволення полонених, які знемагали у тяжкій турецькій і татарській неволі. Це явище знайшло широке відображення в українському народному епосі. Досить згадати хоча б думи про Самійла Кішку чи Марусю Богуславку.

Цілком спорідненим як за ідеєю, так і за змістом, своєрідним його розвитком є вірш «Гамадія», в якому змальовується похід на чайках із Запорозької Січі до турецьких берегів, де знемагали тисячі невільників. Шевченко посилив і розвинув думки та ідеї народної творчості про стійкість характеру, непохитну волю і патріотизм українських полонених козаків, які потрапили у неймовірно тяжкі умови рабства. Щодо Гамалії, то він не є історичною особою. Це узагальнений образ козацького ватажка, який особливо розкривається в описі штурму та руйнуванні турецької фортеці Скутар:

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги.
Козацтво преться без ваги
І покотились яничари¹.

Похід завершується успіхом і на зворотному шляху козаки бадьорою піснею славлять свого отамана.

З'ясовуючи причини визвольних змагань в Україні, Тарас Шевченко небезпідставно пов'язує їх із колоніальним режимом, що був створений урядом Речі Посполитої «на східних кресах» держави. Він проявлявся у посиленні соціального гніту через занурдження на Подніпров'ї кріпацтва, утисках з боку магнатства та урядовців реєстрових козаків, що перебували на королівській службі, насадженні католицизму й уніатства в руслі колонізації українського населення. Ці складні суспільні процеси в Україні Тарас Шевченко емко окреслює у «Тарасовій ночі» наступними рядками:

Зажурилась Україна
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Піхто її не рятує...

¹ Шевченко Т. Повис зібрання творів : у 12 т. / Шевченко Т. (далі — ПЗТ). - К.: Наук, думка, 1989. - Т. і.- С 152.

Козачество гниє.
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані,
Без попа ховають,
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають — нема кому
І Порадоньки дати¹.

Початки спротиву українців іноземному гнобленню поет змальовує, звертаючись до постаті Северина Наливайка, який протягом 1594-1596 рр. очолював козацьке повстання. Незважаючи на жорстоке придушення виступу, він надав потужного імпульсу розвитку визвольного руху в Україні. У драмі «Никита Гайдай» поет розповідає про мученицьку смерть козацького ватажка у Варшаві. Змальовуючи цю картину знущань, Тарас Шевченко разом з тим покладає надії, що виростуть нові герої, гідні Наливайка:

...Наливайка дух великий
Воскреснет снова среди мечей,
И тьмы страдальческих теней
Наши неистовые клики
В степях разбудят...²

Невипадково учасників повстань в Україні першої половини XVII ст. досить часто йменували «Наливайками». Пам'ять про Наливайка як мужнього народного героя знайшла відображення у творах Тараса Шевченка «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «У неділеньку у святую».

Участь Війська Запорозького, очолюваного гетьманом Петром Сагайдачним у переможній Хотинській війні 1621 р. не була належним чином поцінована урядом Речі Посполитої. А реєстровці дедали

¹ Там само. - С 20.

- Шевченко Т. ПЗТ". К., 1991.- "Т". 3- С. 11

більше відчували утиски своїх прав і привілеїв, гарантованих сїмовими постановами. Це стало причиною низки козацьких повстань, одне з яких в 1630 р. очолив Тарас Федорович, знаний в народі як Тарас Трясило. Бій коронному війську козацький гетьман Тарас Федорович вирішив дати під Переяславом, розташувавши свій табір при злитті двох річок — Трубежа і Альти. З початку травня протягом трьох тижнів там тривало кровопролитне протистояння, в ході якого повстанці здійснювали сміливі вилазки в розташування противника. У ніч на 20 травня невеликий козацький загін проник у табір коронного гетьмана Станіслава Конецігальського штаб якого охороняла так звана «Золота рота» (назва походила від золотого кола на її хоругві) чисельністю близько 150 шляхтичів із знатних родів. Повстанці повністю їх знищили і захопили великі трофеї. Ці події яскраво відображені у вірші Тараса Шевченка «Тарасова ніч»:

Лягло сонце за горою.
 Зірки засіяли,
 А козаки, як та хмара,
 Ляхів обступали.
 Як став місяць серед неба.
 Ревнула гармата,
 Прокинулись ляшкн-панки
 Нікуди втікати!
 Прокинулись ляшки-панки
 Та й не повставали.
 Зійшло сонце — ляшки-панки
 Покотом лежали¹.

Відсутність підкріплень та численні людські втрати змусили Станіслава Конецпольського запропонувати примирення. Згідно Переяславської угоди повстанці визнали свою провину, але відмовилися видати властям ватажка Тараса Федоровича.

Переломним станом вітчизняної історії була Визвольна війна українського народу середини XVII ст. У ході широкомасштабного збройного конфлікту козацтво не лише здобуло цілу низку яскравих перемог, але й заклало основи відродження Української держави. Па жаль, її відстоювання потребувало великих матеріальних

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції • 29 травня 2014 року • м. Київ

і військових ресурсів. У тривалих пошуках союзників Богданом Хмельницьким було зроблено ставку на православну Московію. Українсько-московський договір 1654 р. у вигляді «Березневих статей» визначав статус козацької держави «під царською рукою». Протягом століття Росія вміло скористалася внутрішніми протистояннями в Україні і приєднала до імперського простору Гетьманщину з усіма наслідками для її мешканців. У цих нових умовах, які адекватно відбивалися в усній народній творчості українців, проходило життя Тараса Шевченка. Звідси й формування уявлень про часи гетьмана Богдана Хмельницького та його наступників.

Як справжній патріот поет захоплюється героїчною боротьбою українців у протистоянні з польською владою, відзначаючи визвольний характер війни. У Шевченка вона асоціювалася із сучасністю, її нагальними потребами ліквідації кріпацтва і самодержавства в імперській Росії. У вірші «Соп» («Гори мої, високі!...») поет, віддаючи належне заслугам гетьмана Богдана Хмельницького, називає його «батьком Богданом». Твір «Ой чого ти почорніло, зелене поле?» стосується трагічної сторінки Визвольної війни — поразки козацького війська під Берестечком у 1651 р. У лаконічній формі висловлені високі почуття поета:

Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили¹.

У 40 роках XIX ст. з'явилися твори Тараса Шевченка, де містяться критичні оцінки діяльності першого гетьмана Української держави. Так, у вірші «Розрита могила» поет фактично звинувачує Богдана Хмельницького за союз з Московію:

...Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну,

¹ Шевченко Т. ПЗТ К., 1989. Т. 2. С 135.

Що, колишучи, співала
Про свою недолю.
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.

У вірші «Чигирине, Чигирине...» поетом ставиться логічне запитання про мотивацію й розуміння перспектив боротьби українського козацтва, столицею якого був славний Чигирин:

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?? Засівали,
І рудою поливати
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута¹.

Пост із сумом визнає поразку визвольних змагань, проте тут же звучить й оптимістичний мотив про «козацький дух» українців, зафіксований в історичних народних піснях, який поет сподівається розбудити своєю творчістю для нових звершень:

Не рвіть, думи, не паліте,
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло.
І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той,
А на перелозі...

Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!¹

Аналогічні мотиви звучать и у вірші Тараса Шевченка «Стоїть в селі Суботові...», де поет порівнює Ілльську церкву на хуторі Богдана Хмельницького з «домовиною» козацької України. На думку Кобзаря, саме там утверджувалися безпідставні сподівання гетьмана на добросусідство з Московією. Однак українці залишилися ошуканими і незахищеними перед ординською ментальністю нових союзників:

Мир душі твоїй, Богдане!
Іє так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають.
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!²

Водночас поет завершує твір з великою надією на те, що:

Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,

¹ Шевченко Т. *НЗТ*. - Т. 1. - С 172.

- Шевченко Т. Кошар/Т. Шевченко. К. : Дніпро. 1988. С 317.

56Київі кияни у соціокультурному просторі ХІХ—ХХІ століть: Шевченкознавчий

Поет розглядає Коліївщину як продовження визвольної боротьби українців проти іноземного гноблення, яка велася у XVII першій половині XVIII ст. Звідси батьківське звернення до героїв твору:

Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідіть сини, погуляйте,
Пошукайте долі¹.

А серед «праведних гетьманів» — своїх улюблених героїв козацької доби - Северина Наливайка, Петра Сагайдачного, Тараса Федоровича, Якова Острянина, Івана Богуна поет називає і «славного Богдана».

Отже, візія Тарасом Шевченком козацької України ґрунтувалася на основі глибокого знання усної народної творчості та історичних і Літературних праць, в яких містилася інформація про події XVI-XVIII ст. На нього значною мірою впливали й українські реалії ХІХ ст., коли соціальне і національне гноблення в імперській Росії досягло апогею. Це зумовило філософське осмислення поетом козацької доби і своєрідну її інтерпретацію. З одного боку, Тарас Шевченко захоплюється героїзмом козаків як борців за волю свого народу та його захисників від зовнішньої агресії, з пієтетом говорить про Запорозьку Січ. У той же час «Березневі статті» 1654 р. суттєво вплинули на історичну долю України. Звідси ставлення до гетьмана Богдана Хмельницького і його наступників у творчості Тараса Шевченка містить багато критичних нот. Разом з тим поет глибоко вірив у майбутнє українського народу, коли історична пам'ять про героїчну козацьку епоху допоможе постати «Новій Україні».

Щербак В.

ВИДЕНИЕ ШЕВЧЕНКО КАЗАЦКОЙ УКРАИНЫ

В статье освещен образ казаческой Украины в поэтическом наследии Тараса Шевченко. Проанализированы исторические источники, которые он использовал, а также реалии современной поэту эпохи.

Внимание акцентируется на произведениях, в которых отражены наиболее яркие события и явления казаческого периода.

Ключевые слова: народное творчество, Тарас Шевченко, Украина, Гетманщина, казаки, запорожцы.

Shcherbak V.

SHEVCHENKO'S VISION OF COSSACK UKRAINE

The article highlights the image of Cossack Ukraine in the poetical heritage by Taras Shevchenko. It analyzes historical sources that he used as well as the realities of poet's era. A great attention is paid to the works in which the brightest events and phenomena of Cossack era are depicted.

Key words: folk arts, Taras Shevchenko, Ukraine, Hetmanate, Cossacks, Zaporozhians.

УДК 94(477)"186/189"

Петренко Ірина,

професор кафедри педагогіки, культурології та історії ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», доктор історичних наук, професор

ПОЛТАВСЬКІ КОРЕНІ МИКОЛИ ГУЛАКА (1821 - 1899), СПІВЗАСНОВНИКА КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

У статті розкрито полтавське козацько-старшинське походження Миколи Івановича Гулака (1821 - 1899) — мислителя, науковця, політика, мовознавця, гуманіста, вченого енциклопедиста. Доведено, що М.І. Гулак вів своє походження із давнього полтавського козацько-старшинського роду. Далекий предок Миколи Івановича був генеральним обозним у гетьмана Петра Дорошенка. Серед його родичів були поет Петро Петрович та композитор Семен Степанович Гулаки-Артемівські.

Ключові слова: Микола Іванович Гулак, Кирило-Мефодіївське товариство, рід, козацьке походження, наукова діяльність, суспільно-політичні погляди.